

HALİD ZİYA UŞAKLIĞİL

ŞARAY
VE ÖTESİ

AÇIKLAMALI
ORJİNAL METİN

2. BASKI

♥ can
miras

HALİD ZİYA UŞAKLIGİL
SARAY VE ÖTESİ
SON HATIRALAR

Can Miras

© 2019, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Hilmi Kitabevi, 1940-1942 (üç cilt)

Can Yayınları'nda 1. basım: 2019

2. basım: Aralık 2022, İstanbul

Bu kitabın 2. baskısı 1 000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Mustafa Çevikdoğan

Düzeltili: Aylin Samancı Elmasdağ

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Baskı ve cilt: İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti.

Akçaburgaz Mah.137.Sokak No:12

Esenyurt, İstanbul

Sertifika No: 45523

ISBN 978-975-07-3971-2

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza Giz, No: 9/25 Sarıyer/İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 43514

HALİD ZİYA UŞAKLIGİL
SARAY VE ÖTESİ
SON HATIRALAR

Yayına hazırlayan
Necati Tonga

ANI

Halid Ziya Uşaklıgil'in Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Aşk-ı Memnu, 2016

Aşk-ı Memnu (Günümüz Türkçesiyle), 2016

Bu muydu?, 2016

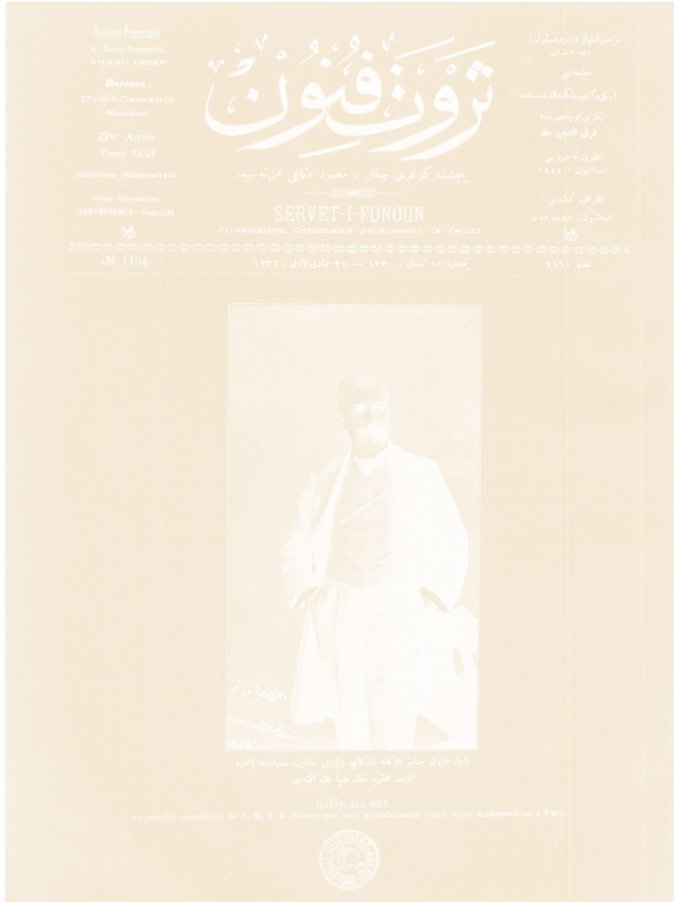
Mai ve Siyah, 2016

Mai ve Siyah (Günümüz Türkçesiyle), 2016

Ferdi ve Şürekâsı (Günümüz Türkçesiyle), 2016

Bitmemiş Defter, 2018

HALİD ZİYA UŞAKLIGİL, 1865'te İstanbul'da doğdu. Aslen Uşaklı olan ailesi daha sonra İzmir'e yerleşmiştir. 1878'de İstanbul'dan İzmir'e taşınan Halid Ziya, bu şehirde eğitimine devam etmiş, Fransızca ve İtalyanca öğrenmiştir. Bir yandan Türkçe edebiyatta kendini geliştirirken bir yandan da Fransızcadan yaptığı çevirileri yayımlatma fırsatı buldu. Kitap olarak yayımlanan ilk çevirisi Jean Racine'in *Le Thébaïde* adlı eseridir. Bir şiiri Muallim Naci'den sert bir eleştiri alınca şiirden uzaklaştı ve nesre yoğunlaştı. 1884'te İzmir'de arkadaşlarıyla *Nevruz* gazetesini çıkardı. Bir süre İstanbul'da yaşadktan sonra tekrar İzmir'e dönüp *Hizmet* ve *Ahenk* gazetelerini kurdu. *Sefile* romanı ilk sayıdan itibaren *Hizmet*'te yayımlandı. *Sefile*'yi *Nemide* izledi. 1893'te tekrar İstanbul'a yerleşen Halid Ziya, 1896'da *Mai* ve *Siyah*'ın tefrikasıyla *Servet-i Fünun*'a katıldı. Ardından *Aşk-ı Memnu* geldi. *Kırık Hayatlar*'ın tefrikası bitmemişken istibdat idaresinin baskılarına dayanamayarak yazmayı bıraktı. 1908'e kadar ara verdiği yazı hayatına *Sabah*'ın başyazarı olarak döndü ve bu gazetede *Nesli Ahir*'in tefrikasına başladı. Beşinci Mehmed'in tahta çıkmasından sonra İttihat ve Terakki idaresi tarafından mabeyn başkâtipliğine atandı. Bu göreve dört yıl devam etti. 1915'te Almanya'ya gönderildi. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1906'dan beri yaşadığı Yeşilköy'deki köşküne çekildi ve eski eserlerinin dilini sadeleştirerek yeni baskılarını hazırlamaya başladı. 1937'de oğlu Vedat'ın intiharıyla büyük bir yıkım yaşadı. 1945 yılında Yeşilköy'de öldü.

Servet-i Fünun dergisinin 10 Nisan 1330 (23 Nisan 1914) tarihli 1194. sayısının kapağı. “Mabeyn-i Hümayun cenab-ı mülukâne başkâtibi ve Paris sefaret-i seniyesine namzed edib-i muhterem Halid Ziya Beyefendi” notu dikkat çekmektedir.

Saray ve Ötesi'nde anlatılanların yaşandığı dönemde Osmanlı tahtında oturan Beşinci Mehmed Reşad Efendi. (Fotoğraf: Karl Pietzner)

Halid Ziya Uşaklıgil'in mabeyn başkâtibi olarak görev yaptığı dönemde çekilmiş bir fotoğrafı.

Saray ve Ötesi Üzerine

Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu ve Kırk Hayatlar gibi kitaplarıyla Batılı anlamda “Türk romancılığının babası” unvanını kazanan Halid Ziya Uşaklıgil, edebiyatımızın en üretken kalemlelerinden biridir. Roman, hikâye, deneme, sohbet, mektup, gezi yazısı, mensur şiir, edebiyat tarihi, piyes gibi edebiyatın hemen her türünde eserler veren Halid Ziya’nın dikkat çekici yönlerinden biri de hatıra yazarlığıdır.

Halid Ziya’nın hatıra türündeki ilk eseri *Kırk Yıl*’dır. Yazar, çocukluğundan başlayarak kırk yaşına kadarki hayat hikâyesini, siyasi ve sosyal hayata dair gözlemlerini *Vakit* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde tefrika etmiş, daha sonra 1936’da *Kırk Yıl* adıyla beş cilt halinde yayımlamıştır. Şüphesiz ki *Kırk Yıl*, gerek yazarın hayat serencamını gerekse dönemin edebî, fikrî ve kültürel atmosferini anlayabilmemiz açısından önemli kaynaklardan biridir. Halid Ziya, bu kitabın önsözünde şu cümlelere yer verir: “Bu kitap, kırk yaşıma kadar olan hayatımın kuşbakişi bir görünüşünden ibaret olduğu için ona bu adı verdim. O yaştan sonraki yıllara ait hatıraları yazmak fırsatını bulacak mıyım?” Bu cümle, soru sigasıyla kurulmakla birlikte aynı zamanda bir dileği de içerir. Nitekim Halid Ziya hatıralarını yazmayı sürdürmüş, *Kırk Yıl*’dan sonra *Saray ve Ötesi*’ni, ardından da oğlu Halil Vedat’ın trajik ölümünden sonra yaşadığı ıstırapları dindirmek gayesiyle *Bir Acı Hikâye*’yi kaleme almıştır.

Kronolojik olarak *Kırk Yıl*’ın bittiği yerden başlayan *Saray ve Ötesi*, önce *Cumhuriyet*’te (“Son Hatıralar: Saray ve Ötesi” başlığıyla, Nu. 4501-4710, 22 Teşrinisani (Kasım) 1936-24 Mayıs

1937), ardından *Son Posta* gazetesinde (“Hatıralar Arasında” başlığıyla, Nu. 3475-3603, 2 Nisan-8 Ağustos 1940) tefrika edilmiş, 1940-1942 yılları arasında üç cilt halinde kitap olarak basılmıştır.

Yazar, *Saray ve Ötesi*’nde; İkinci Meşrutiyet’in ardından mabeyn başkâtibi olarak atandığı Dolmabahçe Sarayı’nda yaşadıklarını ve o dönemdeki gözlemlerini ayrıntılarıyla işler. Kitapta anlatılanlar, yaklaşık beş yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Halid Ziya’nın başkâtip olduğu yıllarda Sultan Beşinci Mehmed Reşad ülkeyi yönetmektedir ve Osmanlı Devleti çalkantılı bir dönem yaşamaktadır. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Arnavutluk İsyanı gibi olaylar hep bu dönemde cereyan eder, üstelik dünya, bir cihan harbinin eşiğindedir. Sarayda başkâtip olarak görev yapan Halid Ziya da yaşanan bütün bu acı hadiselerin yakinen tanığı konumundadır. Bu bağlamda *Saray ve Ötesi*, İkinci Meşrutiyet döneminin atmosferini anlamak hususunda önemli bir tarihî kaynak niteliği kazanır. Bununla birlikte yazar, *Saray ve Ötesi*’ni “tarihe kayıt düşmek” amacıyla kaleme almadığını, amacının “hatıralarını kaydetmek” olduğunu şu cümlelerle vurgular:

Bu hatıraları yazarken hiç tarih yazmak sevdiğimde değilim. Böyle bir daide bulunmak için ne icap eden salahiyet ve bidaaya ne de tarihten çıkarılacak hükümlere varacak kadar muhakeme isabetine malikiyet iddiasına kalkışamayarak, yalnız hatıraların kaydıyla iktifa ediyorum. Onun için hatta tarih silsilesini takibe bile lüzum görmeyerek gözlerimi kapayınca uzak senelerin arasından canlandırılabilen levhaları avlıyorum. Evet, uzak seneler... Bundan otuz sene kadar evvele ait levhalar! Sanki yer yer kopmuş, silinmiş bir film bana ne gösterebilirse işte bu levhalar onlardan ibaret olacak.

Saray ve Ötesi’nde usta bir yazarın gözlemleriyle karşılaşırız. Halid Ziya’nın sarayda geçirdiği yıllar, yazarın ömründeki en renkli dönemi oluşturur ki bu renklilik bir bütün halinde esere de yansımıştır. Yazar kitabın 31. bölümünün başında, “Hayatımın sarayda geçen dört seneye yakın zamanında ne ka-

dar insan gördüm, kaç çeşit simaya mülaki oldum ne nevi meşrep ve mizaç sahipleriyle temas ettim; hiçbir zaman, ömrümün hiçbir safhasında bu kadar zengin müşahede sermayesi toplamış değilim,” der. Başta Beşinci Mehmed Reşat olmak üzere, İkinci Abdülhamid, veliahtlar, şehzadeler, prensesler, damatlar, paşalar, musahipler, diğer saray erkânı, İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri, Âyan ve Meclis-i Mebusan üyeleri, ülkemize konuk gelen yabancı devlet adamları ile onların maiyetindekiler, yazarlar, gazeteciler, şairler... zengin bir portreler galerisi halinde gözler önüne serilir.

Saray ve Ötesi ismiyle müsemma bir eserdir. Zira kitap bir mekân olarak sarayı, saraydaki insanları ve dönemin olaylarını anlatmasının yanı sıra bir de sarayın “ötesi”nden söz eder. İkinci Abdülhamid ile Beşinci Mehmed Reşad'ın hayatlarına dair sırlar, Yusuf İzzeddin Efendi ile Vahdeddin Efendi arasındaki çekişmeler, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Halâşkârân Fırkası arasındaki mücadeleler, ülkenin ve genel itibarıyla dünyanın içinde bulunduğu gergin atmosfer kitabın satır aralarına sinmiştir. Yazar benzer şekilde “öte” kavramını; kendi hayatıyla da özdeşleştirerek saray hayatından sonraki günlerine de atıf yapacak şekilde kullanır. *Saray ve Ötesi* aynı zamanda sultan düşünceleri, yemek usulleri, surre alayları, ramazan alayları, huzur dersleri, misafir kabul törenleri gibi sarayın gündelik hayatına dair ayrıntılar veren zengin bir malzeme içermektedir.

Ele aldığı dönem ve işlediği şahıslar bakımından edebiyatımızın en dikkat çekici hatıra kitaplarından biri olan *Saray ve Ötesi*'nin Halid Ziya gibi usta bir kalemin ürünü olması da esere ayrı bir değer katmaktadır. Nitekim Mehmet Deligönül, *Türk Dili Anı Özel Sayısı*'nda eseri bir bütün halinde şu cümlelerle değerlendirmiştir: “Saray'ı, insanları ve siyasal olayları, kendine özgü bir bakış açısından gözlemleyerek yansıtan ve bu gözlemlerini zengin yorumlara bağlayan Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*'yle, siyasal anı türünde, özellikle II. Meşrutiyet dönemini inceleyecekler için kaynak olacak değerli bir yapıt verdiği gibi, edebiyatımıza da bu türün ilginç ve özgün bir örneğini kazandırmıştır.”¹

1. Mehmet Deligönül, “Edebiyat-ı Cedide'de Anı”, *Türk Dili*, Mart 1972, Cilt XXV, Sayı 246, s. 441. (Y.N.)

Saray ve Ötesi'ni yayına hazırlarken eserin Hilmi Kitabevi tarafından 1940-1942 yılları arasında yapılan üç ciltlik bas-kısı esas alınmıştır. Yazıldığı döneme göre oldukça çetrefilli bir dili ve imlası olan eserin bu edisyonunda sadeleştirilme yoluna gidilmemiş, mümkün olduğu nispette eserin dili ve üslubu korunmaya gayret edilmiştir. Bununla birlikte eser hazırlanırken günümüzün dilbilgisi ve yazım kuralları da göz önüne alınmıştır. Örneğin “bekleyolar, kalmışdım, vermedikce, matbah, çirağ, menba, bağçe, tenbih, pişin” gibi kelimeler günümüz yazım kurallarına uydurulmuş, özel adların yazımında ise (Lutfi-Lütfi, Vahidüddin-Vahdeddin, Necmüddin-Necmeddin gibi) bir orta yol bulunmaya çalışılmıştır.

Eserde bazı şahıs, olay ve terimler, ilk geçtikleri yerlerde kısa dipnotlarla açıklanmıştır. Kitabın sonuna bir sözlük hazırlanarak günümüzde anlamının bilinmesinde zorlanılacak kelimelerin karşılıkları verilmiştir. Ayrıca kitabın sonuna bir özel adlar dizini konularak daha sonra eser, yazar ve dönem üzerine çalışma yapacaklar için kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Bu vesileyle kitabın yayımlanması hususunda her türlü desteği gösteren Can Yayınları'na, özellikle kıymetli editörüm Mustafa Çevikdoğan'a şükran borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Necati Tonga
Kırıkkale, 2018

CILT I

1

İlk Adım – Camlı Köşk – Abdülaziz – İstikbal – Merak – Yeni Padişah Nasıl Bir Adamdı?

Ne zaman deniz cihetinden bakılsa insanda, Avrupa'nın musannef ve makbul bir üslup şartları dairesinde vücuda getirilmiş vakur, ciddi kâşanelerinden ziyade şekerlemeci camekânlarını süsleyen musanna pastaların ifratla büyütülerek dondurulmuş bir örneği tesirini uyardıran Dolmabahçe'ye¹ en murdar, en müteaffin bir yoldan giriyordum. Bu sarayın ilk defa olarak eşliğini aşmak üzereydim ve kim bilir hayatımın kaç yılını burada, gene kim bilir ne müşkül vazifeler altında ezilerek, ne müziç çarklar arasında manevi kuvvetler kırılıp dökülerek geçirecektim. Camlı Köşk diye uzaktan başımı kaldırdıkça görüp tanıdığım ve hakkında birtakım rivayetler dinlediğim bu garip bina yaması, bir köşk ıttılakına şayan olmaktan ziyade, bana daima bir kış bahçesinin fena yapılmış bir camekânı tesirini yapmıştı. Koltuk karpısı diye anıldığına sonradan vâkıf olduğum bu saray methalini burada kendi kendime keşfedemezdim, sefil ve mülevves halinden utanmış da saklanmış gibiydi.

Bana refakat eden teşrifat memuru bu yoldan dela-

1. Dolmabahçe Sarayı, 1853'te Sultan Abdülmecid tarafından denizden doldurulmuş arsa üzerine yaptırılmıştır ve 19. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen en ihtişamlı yapılarından biridir. (Y.N.)

let etmiş olmak mesuliyetini üzerinden atacak bir cümle sarfına mecbur oldu.

Camlı Köşk'e dair işitilmiş rivayetlerden birini tahattur ediyorum: Abdülaziz¹ ara sıra sarayın şehir hayatına karşı takılmış gözlükleri mesabesinde olan buraya gelir ve ıyş ü nuş, zevk ve safa saatlerinden birkaç dakikasını camların önüne dikilerek sokağa bakmakla geçirirmiş. Bir gün gene böyle bakarken aşağıda, sokakta sehпасına tablasını koyarak müşteri bekleyen bir simitçi görmüş. Onun pejmürde kıyafetine, soluk fesiyle yemenisine, ayaklarında yırtık çarıklarına bakarak dönmüş, etrafında halka çeviren mabeyncilerine² gür sesiyle, "Gel!" demiş ve onları camın önüne çekip simitçiyi göstererek, "Millet millet dedikleri işte şu herif değil mi?" demiş. Doğru mudur, icat mıdır bilmiyorum fakat İtalyanların meşhur bir sözünü tekrar ederek, "*Se non é vero, ben trovato*", "Doğru değilse bile iyi uydurulmuş!" denebilir. Acaba o dakikada hafayayı açan bir el, padişahı da simitçiye o haliyle gösterseydi, "Padişahım çok yaşa!" diye bağıra bağıra girtlağını yırtarak uğrun-da her saat kanını dökmeye müheyya olduğu bu vücut için ne düşünürdü?

* * *

Duvarlarından rutubet sızan, altından üstünden türlü karışık kokularla mide bulandıran, yarı karanlık bir yolda sendelememeye dikkat ederek ilerlerken kendi kendime, "Bu yolun sonu daracık bir merdiven, oradan

1. Sultan Abdülaziz (1830-1876): İkinci Mahmud'un oğlu, Abdülmecid'in kardeşi. 1861-1876 yılları arasında saltanatta olan Osmanlı sultanı. Tahttan indirilince bileklerini keserek intihar etmiştir. (Y.N.)

2. Mabeyn dairesi, sarayda harem dairesi ile diğer daireler arasında yer alan bir kısımdır. Mabeynci, sarayda padişahın hariçle ilişkisini düzenleyen ve mabeyn dairesinde hizmet eden kişidir. (Y.N.)

bir baca gibi kafamızı sokarak içeri girilecek bir delik olmak yakışır!” diyordum, birden sağ tarafımızda bol bir güneş çağlayanı arasından bir bahçe başlangıcına çıkmış ve geniş bir nefesle ciğerlerimi koltuk kapısının¹ müsem-mim havasından yıkamış oldum.

Yolun sağa tesadüf eden kapısı, sarayın saat kulesinden başlayan ön bahçesinin müntehasına açılıyordu ve buradan on adımda hünkârların hususi gidiş mevkiblerinde kullanılan binektaşına² varılırdı. Bunun mukabilinde de deniz gi-dişlerinde kullanılan bir başka binektaş³ vardır. Bunların ne zaman ve nasıl kullanıldıklarını sonradan öğrendim.

İşte şimdi saraya giriyordum. Ortaçağların denize doğru inen zindanlarına benzer bir yere gitmek vehmiyle geçtiğimiz basık, karanlık yoldan sonra alçak basamaklar-la mermer merdiveni henüz çıkmaya başlamıştık ki bizi istikbal için sıralanmış üç-beş kişiyle karşılaştık ve derhal benim Abdülhamid³ sarayında göre göre alışmış olduğum temennaların⁴ en mutenasıyla, en mükellefiyle selamlandık. Hâlâ bir mahviyet hissiyle utanarak, “Selamlandım!” diyemedim. Bu selamlar teşrifat memuruna değil Başkâtip Bey resmî unvanıyla “Mabeyn-i Hümayun-ı Cenab-ı Mü-lukâne Başkâtibine”⁵ racydi. Nereden haber alınmıştı?

1. Asıl kapıdan başka hizmet için kullanılan küçük kapı. (Y.N.)

2. Ata veya atlı arabaya binmek amacıyla yerden yükselmek için üzerine basılan taş. (Y.N.)

3. İkinci Abdülhamid (1842-1918): 1876-1909 arasında hüküm süren Osmanlı padişahı. Abdülmecid'in oğludur. 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra tahttan indirilmiş, Selanik'teki Alatini Köşkü'nde gözetim altında tutulmuştur. Balkan Harbi esnasında Selanik'in düşmesi üzerine İstanbul'a getirilmiş, 1918 yılında ikamet ettiği Beylerbeyi Sarayı'nda ölmüştür. (Y.N.)

4. Sağ eli dizden aşağıya indirip sonra yukarı doğru kaldırarak ağza ve başa götürmek şeklinde verilen selam, selam verme. (Y.N.)

5. Halid Ziya, burada sarayın başkâtipliğine atanan kendisini kastetmektedir. Kitabın ilerleyen sayfalarında da yer yer kendinden “başkâtip” diye söz etmektedir. (Y.N.)

Anlaşıyordu ki başta yeni hünkârla beraber bütün saray halkı –daha doğrusu saray halkından bakiye kalan kısım. Asıl saray halkının nerede olduğunu ileride kaydedeceğim– Abdülhamid’i hal’ eden, İstanbul’a ve bütün memlekete tekrar hâkimiyeti pençesini koyan, ilk meşrutiyet¹ padişahı olarak Reşad Efendi’yi Beşinci Sultan Mehmed² unvanıyla tahta çıkaran kuvvetin³ kim bilir nasıl niyetlerle gelecek bir mümessiline azîm bir merakla muntazırdı. Buna biraz içimden gülerek, biraz da beni bekleyen meçhullerin müzdehim ve müşevveş hayaliyle halecan içinde, merdivenin üst sahanlığında gösterilecek yolu takip etmek üzere durdum. Kümenin arasından, redingotlu⁴ küçük kıtada, pek güleç yüzlü ve pek sevimli bir zat beni tekrar selamlayarak, “Buyurun beyefendi... Müsaade ederseniz delalet edeyim!” diyerek öne düştü, saray bekçilerinden mürekkep olan diğer karşılayıcılar arkamızda kaldılar, sola yöneldik ve kara cihetinde ilk gelen loşça ve –sebebini bir türlü anlayamadım– pencereleri demir parmaklıkla örtülü bir odaya girdik.

Bu yeni muhitin yeni havasını biraz yadırgayarak fakat halecanlarımdan en küçük bir emare bile göstermek için bütün azmimi toplayarak odanın kapısı hizasında fakat kapıdan ziyade pencereye yakın geniş ve al-

1. İkinci Meşrutiyet kastedilmektedir. İlk olarak 1876 yılında kabul edilen ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra kaldırılan Kanun-ı Esasi, 1908 yılında yeniden yürürlüğe konulmuştur. Anayasanın yürürlükten kaldırılması ve yeniden yürürlüğe girmesi sırasında sultan, İkinci Abdülhamid’dir. (Y.N.)

2. Beşinci Mehmed Reşad (1844-1918): Abdülmecid’in oğlu, Beşinci Murad, İkinci Abdülhamid ve Altıncı Mehmed’in kardeşidir. 1909’da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin desteğiyle tahta çıkmıştır. Saltanatı bulduğu dönemde Arnavut İsyanı, Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı, Birinci Dünya Savaşı gibi önemli hadiseler cereyan etmiştir. 1918’de İstanbul’da ölmüştür. (Y.N.)

3. İttihat ve Terakki Cemiyeti kastedilmektedir. (Y.N.)

4. Bele oturan, arkası yırtmaçlı, etekleri bol ve uzun, çift sıra düğmeli resmi erkek ceketi. (Y.N.)

çak bir sedirin kenarına oturdum. Bu sedir, sarayın bağ-
daş kurarak oturmaya alışık adamlarına mahsustu, ben
bittabi pantolonumun çizgilerini koruyarak onları taklit
edemezdim.

Bendegândan olduğunu –padişahın ve hanedan aza-
sının hususi hizmetlerinde bulunan ve beyler diye anılan
zevat bendegân zümresini teşkil ederdi– anlamakta ge-
cikmediğim bu nazik zat, artık ülfet etmek lazım gele-
cek olan sarayın süslü püslü konuşmasıyla, “Müsaade bu-
yurursanız, teşrifinizi şevketmeap¹ efendimize arz ede-
yim. Zaten Harem-i Hümayun’dan² erkence çıktılar,
teşrifinize intizar ediyorlardı...” dedi; belki de fazla söy-
ledi. Son cümlesiyle ne kadar merakla beklendiğime işa-
ret etmiş oldu. Belki de bu iltizami bir cümleydi.

Padişahın, kendisine başkâtip, hatta ağleb-i ihtimalat,
hükümet namına bir murakıp olarak gönderilmiş olan za-
tın ne çeşit bir mahluk olduğunu merak etmesi pek tabii-
di. Bu belki bıyıkları cengâverane burulmuş, arka ceple-
rinde tabanca taşıyan, sarayın içinde daima tehditkâr bir
ceberutla dolaşacak, korkunç bir adamdı; belki de hiç
öyle değildi, belki de mülayim, nazik, ince, hatta şahsen
de öyle pek üşünmeyecek bir adam olabilirdi.

Asıl merakın büyüğü bendeydi. İşte şu dakikada, loş
odada, birbirini müteakip içeri girerek eteklercesine te-
mennalarıyla tebrik eden, şahıslarını, mevkilerini ancak
sonradan öğrenmek mümkün olacak zevata karşı muka-
belede bulunmakla meşgulken bir yandan da, biraz son-
ra huzuruna çıkılacak yeni padişahın nasıl bir şahsiyet
olduğuna hayalimi sevk ediyordum.

Onu kaç kere arabasında geçerken görmüştüm. Gi-

1. “Şevketin, büyüklüğün bulunduğu yer” anlamında Osmanlı padişahları için
kullanılan bir unvan. (Y.N.)

2. Padişahın harem dairesi. (Y.N.)

yinişinde, oturduğunda öyle kibarâne bir hal vardı, bütün simasının ifadesinden öyle bir iyi hilkat sahibi olduğuna şahadet eden manalar okunurdu ki onu nazarımda pek sevimli yapmıştı. Buna mukabil hakkında birçok nahos rivayetler vardı: Bunları daima büyük bir ihtiyatla telakki etmiştim. Uzun bir ömrü dünyayla ihtilat imkânından mahrum, dört duvar arasında, sekiz-on hususi bendegânyıyla kadınları ve harem halkı içinde geçirmiş olan bir adamın haricî hayat hakkında malumatı ne olabilirdi? Rüyeyi ufku bir mahbese benzetilmiş olan sarayının öte tarafına açılmış mıydı?¹ Memleketin halini, istikbalin melhuz olan ihtimalatını, meşrutiyet idaresinin saltanata tahmil ettiği vaziyeti ihata edecek kadar zekâ, hususıyla yeni şartlarla uyuşacak kadar bir istimsal kabiliyeti sahibi miydi?

Membasını Abdülhamid'in muhtemel halefleri hakkında adavetle dolu siyasetine hamletmek, daha insafa muvafık olan fena rivayetlere itimat caiz olsaydı, yeni padişahın, fena bir tabir kullanmamak için, gayet örtülü bir dimağ taşıdığına, fazla olarak gecesi gündüzü bulutlar altında gömüldüğüne, fıtraten de pek kurnaz, pek sinsî olduğuna, dünyada hiç kimseyi sevmediğine, sevmeyeceğine, hatta en küçük şeylerle en derin kinler besleyerek fırsat düşürdükçe hoşuna gitmeyenleri boğduğuna inanmak lazım gelirdi. Ben bunların hiçbirine inanmamıştım ve inanmamakta pek de isabet ettiğime hüküm vermek için gecikmedim.

Devam eden tebriklere mukabeleyle meşgul olurken bir yandan da ne vakittir zihnimi işgal eden bu muamma-

1. Halid Ziya, burada Sultan Reşad'ın İkinci Abdülhamid döneminde yaşadığı tecrit hayatına gönderme yapmaktadır. Babaları ölen Osmanlı şehzadeleri, sarayın bir bölümünde neredeyse yarı hapis hayatı yaşamışlardır. Bu yarı hapislik durumuna "kafese konma", sarayda şehzadelerin kaldığı bu bölüme "kafes" veya şimşir ağaçlarıyla çevrili olduğu için "şimşirlik" adı verilmiştir. (Y.N.)

ları tekrar ediyordum. Ne kadar zaman geçti, tayin edemem, herhalde yukarıda sabırsızlıkla beklendiğime delalet eden bir kısa intizarı müteakip o nazik delil tekrar göründü ve tekrar mutena temennalarından birini savurarak, “Şevketmeap efendimiz sizi bekliyorlar...” dedi.

***Başkâtip Nasıl Bir Adamdı? – Fena Rivayetlere
Karşı İhtiyat – Buyursunlar! – Mütebessim Bir
Kabul – İlk Tesirler – İlk Sözler –
Saray Ölçüsüne Göre Emelleri –
İlk Mülakatın Son Sözü***

Bu loş odada, beni bekleyen mukadderatın daha karanlık esrarıyla ihata edilmiş olarak herhalde pek az bir zaman kalmıştım. Belliydi ki memlekette ihtilal yapan bir cemiyet¹, müstebit ve zalim, cebanetine rağmen her tehlikeye göğüs gerecek kadar gözü pek bir padişahı binlerce süngülerinin arasından, otuz üç sene bimuhaba ve biperva, ancak kendi mevcudiyeti ve emniyeti için işgal ettiği tahtından söküp kopararak menfaya gönderen bir zümre tarafından kendisine başkâtip sıfatıyla gönderilmiş adamı, elbette endişeyle bekleyen bir yeni hünkâr, yukarıda, erkenden kalkıp haremde çıkmış, ikide birde, “Geldi mi?” diye sorarak beklemektedir. Belki de gözleri ateşten ve kandan yılmayan bakışlarıyla korkunç, sırtına saraya az çok yakışacak iğreti bir elbise takmış bir adamdı. Belki de hiç öyle değildi, bir gün evvel görüp memnun kaldığı başmabeyncisi gibi çelebi bir efendiyle karşılaşacaktı, günde kim bilir kaç kere saatlerle baş başa kalmak icap eden bu başkâtip de öyle huzurundan ürkülmeyecek, üşünmeyecek bir saray adamına benzeyecekti.

Bu merak yeni başkâtipde de vardı. Hayatında birinci

1. İttihat ve Terakki Cemiyeti kastediliyor. Temeli Jön Türkler hareketine dayanan cemiyet, İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. (Y.N.)

defa olarak bir hükümdarla karşı karşıya gelecekti. Bir hükümdar ki o güne kadar hakkında işitilmiş türlü rivayetlerle ve uzaktan uzağa arabasında yarım dakikalık rüyelerle tıynet ve mahiyeti için bir sarih fikir verememişti.

Onu tarihin tesavir silsilesi arasından Âl-i Osman zincirine bağlayarak bir istidlal yapmak, Veraset Kanunu'nun çapraşık dolambaçlarından geçerek şehvetleri ve hiddetleri feveranına biçare kızları kurban eden, bigünah insanların kellelerini uçurtan haris, zalim, mecnun eccadından filan ve filana benzetmek mümkün değildi. Uzaktan alınan intibalarla o derece halim selim, otuz senelik infirat hayatının mahbusiyetten farkı olmayan küşenişliğinde öyle saburane bir hikmetle dolgun görmüştü ki hakkında ilk duygusu daha ziyade bir incizapla tefsir olunabilirdi. Hatta tarihin uzak devrelerine çıkmaksızın onu kendisine en yakın olan amcası Abdülaziz'e, kardeşleri Hamid'e¹ ve Murad'a² bile benzetmek için bir emare yoktu. Babası Abdülmecid'den³ pek çok huyları tevarüs etmiş derlerdi. Onun gibi şehvet buhranlarının esiridir, onun gibi ayyaşır, elinde fırsat vesileleri bulsa onun kadar müsriftir, sonra gayet dessastır, hud'a ve hileye meyyaldir, müraidir diye membasını keşfetmek zor olmayan isnatlarla halkın gözünden düşürmeye çalışırlardı ve bu memba, içinde kaynayan maksatlarla o derece az itimat ihsas ederdi ki bu rivayetlerin hiçbirisine iltifat etmek akla gelemezdi.

1. İkinci Abdülhamid kastediliyor. (Y.N.)

2. Sultan Beşinci Murad (1840-1904) kastedilmektedir. Abdülmecid'in oğlu olan Beşinci Murad, 1876 yılının Mayıs ayından Ağustos ayına kadar Osmanlı tahtında bulunmuş, sonra akli dengesi yerinde olmadığından tahttan indirilmiştir. (Y.N.)

3. Abdülmecid (1868-1944): İkinci Mahmud'un oğlu olan Abdülmecid, 1839-1861 arasında Osmanlı tahtında oturmuştur. Yönetimde olduğu ve daha çok Tanzimat dönemi olarak adlandırılan dönemde askeriye, adalet ve eğitim alanlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. (Y.N.)

En doğru hüküm onu gördükten ve görmekte uzun bir zaman devam ettikten, her günün müşahedeleri yeni yeni emareler getirip ilk hükmü teyit veya tekzip ettikten sonra mümkün olabilirdi.

Onun için loş odadan çıkıp da Dolmabahçe Sarayı'nın birinci katından başlayan geniş merdiveni aşarken, şark tarafındaki büyük ve deniz cihetinden kara cihetine kadar uzanan arzanî sofayı geçerken hiçbir korku duymadım. Bana delalet eden, bendegândan nazik, haluk ve zeki, küçük kıtada, zarif, acul, serbest zatın delaletiyle –bu zat Esvapçıbaşı¹ Sabit Bey'di– hünkârın bulunduğu denize nazır odanın kapısında bir dakikalık bir meks esnasında, ancak o zaman, kendi kendime düşündüm. Nasıl girmek, ne yapmak, hizmetinde bulunulacak bir hükümdara karşı ihtiram âsarını ne şekilde göstermek icap ederdi; buna ne yolda bir ifade koymalıydı ki ne tezellüle delalet etsin ne de hürmet izharında bir noksan bırakmış olsun. Delilim odanın kapısını açıp da eşikten yarı içeri yarı dışarı bir vaziyette, “Efendimiz, başkâtip bey geldiler, ne ferman buyurulur?” diye cehrî bir sesle istizan edince, içeriden gür ve kalın bir ses, “Buryrsunlar...” cevabıyla mukabele etti.

Ancak o dakikada kendi kendime, “Nihayet terbiye görmüş bir adam ne yaparsa onu yaparım!” dedim. Sarayda mükerreren göre göre meşk edilmiş ve birçok emsaline gene o gün orada tesadüf olunmuş süslü ve kandilli temennalardan² biriyle odaya girdim, iki adım ilerleyerek gelecek işarete intizaren durdum.

1. Padişahın giyiminden sorumlu kişilere “esvapçı”, şeflerine de “esvapçıbaşı” veya “seresvabî” denir. Padişahın başka diğer devlet erkânının elbisele-ri ve elbiseye ait her çeşit siparişler bu görevlilerin sorumluluğundadır. (Y.N.)

2. Elin birkaç defa indirilip kaldırılması şeklinde verilen bir tür selam. (Y.N.)

Halid Ziya'ya kadar, romancı muhayyilesiyle doğmuş tek muharririmiz yoktur. Hepsî roman veya hikâye yazmaya hevesli insanlardır.

Ahmet Hamdi Tanpınar

"Bu sarayın ilk defa olarak eşîğini aşmak üzereydim ve kim bilir hayatımın kaç yılını burada, gene kim bilir ne müşkül vazifeler altında ezilerek, ne müziç çarklar arasında manevi kuvvetler kırılıp dökülerek geçirecektim..."

Halid Ziya Uşaklıgil, Sultan Beşinci Mehmed'in başkâtipliği görevine atandıktan sonraki ilk gününü böyle anlatıyor *Saray ve Ötesi*'nde. Edebiyatımızda anı türünün en önemli başlıklarından biri olan *Saray ve Ötesi*; *Aşk-ı Memnu*, *Mai* ve *Siyah* gibi başyapıtlara imza atmış bir romancının Osmanlı sarayına, saray âdetlerine ve padişaha dair yakından şahitliğiyle paha biçilmez bir yerde konumlanıyor.

Tarihimizin en uzun yıllarını, olayların en orta yerinde, bizzat yaşamış bir yazarın gözünden meşrutiyet idaresi, iktidar oyunları, İttihat ve Terakki Fırkası ve büyük bir imparatorluğun son yılları. *Saray ve Ötesi*, sadece araştırmacılar için değil tarihe meraklı herkes için önemli bir kaynak.

#türkEDEBİYATıMİRASı #servetifünun #halidziya #sarayveötesi #31mart
#beşincimehmed #dolmabahçesarayı #ittihatveterakki #ikinciabdülhamid

 can ani

canyagınları.com twitter.com/canyagınları facebook.com/canyagınevi

ISBN 978-975-07-3973-0

9 789750 739712